

НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ И/ИЛИ ПРАВАТА НА ЧОВЕКА – СТАНДАРТИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

доц. доктор Светла Маргаритова-Вучкова
Бургаски свободен университет

NATIONAL SECURITY AND / OR HUMAN RIGHTS - STANDARDS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

As. Prof. Svetla Margaritova-Vuchkova, PhD
Burgas Free University

Abstract: The article discusses the challenges that the countries are facing in their antiterrorist battle. The main thesis of the author is that the measures to protect the human rights should not contradict the antiterrorist strategies. A balance should be established between the two. The thesis has at its core the analysis of two of the judgements of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights in 2016 - *Armani Da Silva v. United Kingdom* and *Ibrahim and Others v. United Kingdom*.

Key words: national security, terrorism, human rights, proportionality, the right to life, effective investigation, access to a lawyer, the right not to testify against oneself and the right to remain silent.

Въведение

След трагичните събития от 11 септември 2001 г. и особено след зачестилите терористични актове в различни европейски държави в последните години се наложи да се активизират усилията за борба с тероризма. Без съмнение държавите бяха длъжни да отговорят на тези предизвикателства, като приложат нови методи и средства, за да са ефективни в тяхната първостепенна цел – изкореняването на тероризма и защитата на гражданите от заплахите за сигурността им. Но при липсата на ясна юридическа основа и определен механизъм на действие за реакция в отговор на тези нови видове заплахата за сигурността става особено важно всички предприемани мерки и действия да не противоречат на ценностите и стандартите на правата на човека, които европейските държави са се ангажирали да спазват.

Терористичните актове обикновено нарушават всички основни права на отделната личност. Самите стандарти в областта на правата на човека налагат на държавите позитивни задължения да защитят правото на живот, забраната за изтезания, както и другите права и основни свободи на човека. В същото време, изпълнявайки своите позитивни задължения, за тях възникват и редица ангажименти, произтичащи от международните стандарти и спазването на определени общи принципи. Един от страничните ефекти от терористичните действия и реакцията на властите срещу тях е опасността гаранциите за защита на правата на човека да бъдат противопоставени на мерките, насочени към защита от тероризъм. Подобно противопоставяне обаче не трябва да се допуска.

Антитерористичните закони и практиката, която отхвърля или нарушава правата на човека, е неприемлива в едно общество, ръководено от принципите за защита правата на човека и върховенството на правото.[1,18]Важно е всички предприемани мерки да не противоречат на ценностите и стандартите относно правата на човека, с които са се ангажирали всички демократични държави и да не подкопават установените международни механизми, гарантиращи зачитането на тези ценности и стандарти. Следователно „трябва да се намери баланс, гарантиращ, че няма да се допусне отстъпление от установените фундаментални ценности и че правовият ред и гражданските права няма да станат жертва на „приятелски огън”.[3, 6]

Между борбата с тероризма и защитата на правата на човека не съществува неразрешим конфликт, тъй като международното право съдържа много подробни и сложни стандарти за защита правата на човека, състоящи се от норми на международното обичайно право, както и на широк кръг от глобални и регионални договори. Необходимо е изрично да се подчертае, че зачитането на правата на човека по никакъв начин не изключва предприемането на мерки срещу тероризма. Международните договори позволяват редица ограничения, в определени предели, на осъществяването на тези права, още повече че повечето от правата на човека не са абсолютни правила, а принципи, които в конкретни ситуации влизат често в конфликт помежду си. [2, 12-13]

В такъв регионален инструмент, какъвто е Европейската конвенция за защита правата на човека/ЕКПЧ/например, фигурират ограничения на редица относителна права, като една от посочените „легитимни цели” е „в интерес на националната сигурност” – чл. 8§2 (правото на личен живот, включващо и неприкосновеността на кореспонденцията и жилището), чл. 10§2 (свободата на изразяване и на разпространяване на информация) и 11§2 (свободата на сдружаване и на митингите и събранията). Наред с това в Конвенцията фигурират и права, при защитата на които, макар и националната сигурност да не е посочена изрично, но действията на официалните органи са продиктувани от подобни съображения, като например чл. 2, в който използването на смъртоносна сила е допустимо като изключение в строго определени граници и при точно посочени хипотези. Такива са и правата по чл. 5 (правото на свобода и сигурност) и чл. 6 (правото на справедлив процес), които задължават властите да осигурят съответните гаранции – включително и на лицата, заподозрени в извършването на действия, застрашаващи националната сигурност или срещу които е започнало наказателно производство поради такива причини.

Възникващите правни конфликти между защитата от тероризъм и защитата на правата на човека трябва да се разрешават посредством постигането на баланс между съответните принципи, които са залегнали в международните норми. Практиката на международните и националните съдилища дава ръководни насоки за постигането на такъв баланс. В този аспект стандартите, установени от ЕСПЧ в неговата практика имат мисията да предоставят на държавите онзи ориентир, който да ги подпомогне в намирането на така необходимия баланс. Същевременно чрез своите решения Съдът се явява и своеобразен коректив, благодарение на който те да променят своите действия и практики в случай на отклонение от общоприетите норми. [4] Понякога обаче тези решения оставят усещането, че като че ли мнозинството е готово да направи компромиси по отношение на собствената си практика и да даде по-голяма (отколкото е необходимо може би) свобода на преценка на отделните държави. Такива противоречиви усещания възникват и от двете решения, които ще бъдат коментирани в следващото изложение. Като че ли гласовете на малцинството, изразило своето особено мнение при постановяването им, идва да покаже една обезпокоителна тенденция за

все повече допустими компромиси с правата на човека в името на (уж) по-добрата ни защита от терористични атаки.

В следващото изложение ще бъде направен анализ на две решения на Голямото отделение на ЕСПЧ от 2016 г. В основата му са залегнали събитията, свързани със самоубийствения бомбен атентат в Лондон на 5 юли 2005 г., при който избухват три бомби в мрежата на метрото и една в автобус. Загиват 56 души, измежду които и самите атентатори, а наред с това има значителен брой ранени. На 21 юли 2005 г. други четири бомби са поставени на различни места в мрежата на обществения транспорт, но те не успяват да експлодират поради липсата на достатъчно количество водороден пероксид. Лицата, които ги поставят, успяват да избягат.

I. Делото *Armani Da Silva*¹ е свързано със смъртта на лице, погрешно заподозряно, че е един от терористите. В него основният въпрос, който се поставя пред Европейския съд по правата на човека, е дали е било проведено ефективно разследване на действията на полицейските служби, в резултат на които се стига до смъртта на невинно лице.

Фактите

1. Поради риска атентаторите да се организират и да направят опит за други терористични актове още на следващия ден след като са открити четирите неизбухнали бомби полицията на метрополитена организира незабавно операция по издирването на тези лица (наречена „Тезей 2“) под командването на комендант John McDowall. На 22 юли 2005 г., в 4.20 сутринта той е уведомен, че лице на име Хюсеин Осман е идентифицирано като един от заподозрените за неуспелия атентат на 21 юли, както и че той и още един заподозрян обитават апартамент, разположен в Лондон на улица Scotia Road № 21. Четвърт час по-късно комендантът организира наблюдение върху общия изход на сградите на улицата между № 17 и № 21. Целта на операцията е била да се установи дали двамата заподозрени са в сградата и в случай, че я напуснат, да бъдат задържани по безопасен начин. Тази стратегия не е била формулирана писмено. За изпълнението ѝ е планирано участието на екип за наблюдение на специалните части на полицията на метрополитена (SO12) Той е трябвало да бъде подпомогнат от полицейски части, специално обучени, въоръжени и подготвени за участие в подобни операции (SO19). Включените в него лица не са предупредени предварително и научават за мисията си, когато постъпват на дежурство. В акцията вземат участие и полицаи от антитерористичното звено на метрополитена (SO13). По-късно ще се установи, че в инструктажите за операцията не са включени представителите на всички отделни екипи. А в проведения такъв с участниците от специализираното звено непосредствено преди пристигането им последните не са предупредени, че е възможно заподозрените лица да не са на този адрес и че те трябва да действат пропорционално. У тях е създадено по-скоро убеждението, че това са неумолими и решителни убийци и те не биха се оттеглили доброволно. И в този случай липсва протокол в писмен вид за дадените указания.

В 9.33 от общия вход на сградите на улица Scotia Road излиза Жан Чарлз Менезес, бразилски гражданин, който отива на работа. Той живее в сградата на № 17. Един от полицаите, оставен на пост в камиона за наблюдение, съобщава на колегите си, че си заслужава да се хвърли око на мъжа, който излиза. Към онзи момент все още екипът от специалните части (SO19) не е на място и поради това, че не е можел

¹ Armani Da Silva c. Royaume Uni, GCh, No 5878/08, 30.03.2016.

да бъде прихванат от тях (както е било предвидено в плана), той е последван от агентите от звеното за наблюдение (SO12). В продължение на половин час г-н Менезес е следван при своето придвижване последователно с два автобуса и отправянето му към метрото. Спорен е въпросът дали към този момент той въобще е бил идентифициран като Хюсеин Осман. Във всеки случай малко преди инцидента от екипа за наблюдение е изискано да направи оценка на вероятността наблюдаваното лице да е заподозреният терорист. Участващите в операцията посочват, че е трудно да се даде подобна оценка. В регистъра за наблюдение той е записан като неидентифициран мъж, но в залата за наблюдение на операцията е било създадено убеждението, че това е именно заподозряното лице.

Г-н Менезес влиза в станцията на метрото, качва се в третия вагон и сядна на седалката. В този момент в операцията се включват агентите от специалните части, които също влизат във вагона. Има различни показания от участниците в събитията и присъствалите трети лица дали полицаите са предупредили г-н Менезес (дали са извикали „Полиция. Ние сме въоръжени!“), дали той е направил някакво движение с ръка при опита да се надигне от седалката, когато е бил блъснат от двама полицаи, след което други двама полицаи от специалните части с няколко изстрела в главата го застрелват. В следващите дни ще се окаже, че г-н Менезес няма никаква причастност към атентатите. Префектът на полицията на Голям Лондон, Министър-председателят и министърът на външните работи изразяват своите съболезнования и съжаление по повод смъртта на г-н Менезес на неговото семейство, а представител на полицията на метрополитена се среща с тях в Бразилия. Наред с това семейството е показано да получи независима юридическа помощ от британски адвокат, чиито разходи ще бъдат поети от британските власти.

Съгласно закона за полицията от 2002 г. (*Police Reform Act 2002*) и Правилника от 2004 г. относно жалбите срещу полицията и неправилното поведение на полицаите (*Police (Complaints and Misconduct) Regulations 2004*), случаи, в които полицаи са употребили огнестрелно оръжие, трябва да бъдат докладвани на Независима комисия за оплакванията от действия на полицията. (IPCC) Целта на извършеното разследване е била да се установи дали има данни за извършено престъпление или дисциплинарно нарушение от страна на участниците в тази операция, като се проследи цялостното ѝ планиране и изпълнение и съответните материали да бъдат предоставени на прокуратурата. Разследването е извършено от експерти на комисията, които изслушват повече от 890 свидетели (полицаи, експерти, трети лица, участвали на мястото на събитията в метрото) и събират над 800 писмени и други доказателства. В първия от изготвените от нея два доклада се посочва, че не може да има никакво съмнение, че смъртта на един изцяло невинен човек е в резултат на съвкупността от обстоятелства в сутрешните часове на 22 юли 2005 г. между 05.00 и 10.06. часа. В тази съвкупност от обстоятелства са открити редица пропуски, изразяващи се в несъгласуваност на действията на отделните части, участвали в операцията, както и че не са били дадени ясни указания и инструкции, че до крайни действия и употреба на оръжие може да се стигне само, ако участниците са убедени в идентичността на съответното лице, за което има данни, че може да е камикадзе или бомбен терорист². В доклада са направени редица препоръки от организационен характер, но няма предложение за привли-

² Т.н. сценарий „Кратос“ – съвкупност от правила, приложими в Обединеното кралство, които трябва да се следват по отношение на индивид, заподозрян, че може да е камикадзе и които позволяват употребата на смъртоносна сила в случай на абсолютна необходимост – бел. моя, Св.М.

чането към дисциплинарна или наказателна отговорност на лица, участвали в операцията. Прокуратурата от своя страна подлага на преценка събраните доказателства с оглед на критерия за наличието на достатъчно елементи, които биха дали реалистично основание за едно евентуално осъждане или не. Тя преценява, че подобни данни не са налице, за да започне наказателно преследване.

Прокурорът информира близките на загиналия, че той няма да повдигне обвинение срещу нито едно лице, участвало в операцията, обаче ще предяви такова срещу префектурата като работодател на тези полицаи с мотива, че тя не е защитила живота на жертвата. Неговото решение е потвърдено от друг прокурор един месец по-късно, който се мотивира с изложение в обем от 50 страници. В него е посочено, че прокурорът се затруднява да установи какво точно се е случило на сцената на събитията, тъй като показанията на участвалите в операцията и на други свидетели са изключително противоречиви.

Отказът на прокуратурата да започне наказателно преследване срещу лицата, виновни за смъртта на г-н Менезес, е обжалван пред Върховния съд. В жалбата е оспорено становището, че нямало достатъчно елементи, които, при правилен инструктаж на журито, биха могли да доведат до евентуално доказване на вината на съответните лица (а в такива хипотези законът предвижда да не се образува наказателно производство в интерес на обществото). Посочено е, че подобно виждане противоречи на процедурните аспекти на чл. 2 от ЕКПЧ. Върховният съд оставя без уважение жалбата, приемайки, че решението е взето от прокурор от висш ранг и че то се основава на един задълбочен, детайлен и прецизен анализ на действията на всеки един от участвалите в операцията, а наред с това този доклад е бил подложен на контрол от независим юрист и от самия ръководител на институцията, като е приложен един добър критерий – наличието на достатъчно елементи, за да е налице реалистична перспектива за осъждане, т.е. вероятността едно жури да достигне до извода за виновност или по-скоро липса на вина.

През октомври 2007 г. прокуратурата започва наказателно производство срещу Лондонската префектура в качеството ѝ на работодател на лицата, участвали в операцията, довела до смъртта на г-н Менезес. Тя повдига 19 самостоятелни обвинения, заключаващи се в конкретни пропуски от страна на полицията при планирането и реализацията на самата операция. Делото приключва с осъждането на префектурата на основание Закона от 1974 г. за нарушенията във връзка със здравето и трудовата безопасност да заплати глоба в размер на 175 000 паунда и разноски от 385 000 паунда.

Полицията на метрополитена предприема редица мерки, за да подобри своите методи на ръководство и контрол по време на операции за борба срещу тероризма, както и по обучение на отделните подразделения, участващи в наблюдението. Наред с това е създадена по-добра организация за сътрудничество между отделните полицейски части и служби на национално ниво.

Семейството на г-н Менезес започва и гражданско производство срещу префекта на Лондон във връзка с причинените неимуществени вреди, което е осъществено в рамките на медиацията и подписаното споразумение остава конфиденциално.

Всички последвали опити да се ангажира наказателната или дисциплинарната отговорност на лицата, участвали в инцидента, от страна на семейството, са неуспешни.

2. Процедурата пред Европейския съд и решението на Голямото отделение

На 21 януари 2008 г. пред ЕСПЧ е депозирана жалба срещу Обединеното кралство, в която е посочено, че решението да не се ангажира индивидуално наказателно производство за убийството на г-н Менезес е било в нарушение на процедурни

те аспекти на чл. 2 от Конвенцията, която задължава държавите да проведат в такива случаи ефективно разследване, за да установят фактите и да преценят дали употребата на сила в дадените обстоятелства е била оправдана, да идентифицират виновните и евентуално – да ги санкционират. Камарата, на която делото е разпределено, се десезира в полза на Голямото отделение, което постановява своето решение на 30 март 2016 г.

В решението е изложено в строга последователност провеждането на цялата полицейска операция и действията на отделните полицейски подразделения, довели до смъртта на г-н Менезес (§§17-37), започналото разследване от страна на различните органи (§§39-72), дисциплинарното производство (§§73-75), решението на прокуратурата да не започва наказателно производство и жалбата срещу същото (§§76-99), производството срещу префектурата (§§100-141), както и предприетите мерки от полицията от организационен характер за подобряване ефективността на специализираните полицейски звена (§§143-146).

Европейският съд припомня основните принципи, въз основа на които преценява позитивните задължения на държавата от гледна точка на процедурните аспекти на чл. 2, залегнали в неговата практика (§§229-239), както и приложението им в конкретния случай. Той последователно дава отговор на въпросите: а/дали властите са извършили ефективно разследване от гледна точка на оправданото използване на смъртоносна сила (§§244-256) и б/дали то е било в състояние да идентифицира отговорните лица и евентуално да ги санкционира (§§257-282)

В своето заключение след анализ на всички действия, предприети от различните служби и органи след смъртта на г-н Менезес Европейският съд отбелязва, че фактите в настоящия случай са много драматични и разочарованието на близките от липсата на индивидуално наказателно преследване е разбираемо. Въпреки това не може да се каже, че е била поставена под съмнение отговорността на държавните служители за смъртта на роднината на жалбоподателката. (§283) В този случай веднага щом е било потвърдено, че г-н де Менезис не е участвал в опита за атентат на 21 юли 2005 г., полиция публично признава, че той е бил убит по грешка от елитни агенти, а представител на Столичната полиция пътува до Бразилия, за да изложи лично на членовете на неговото семейство извиненията на властите и да им предостави безплатна сума, предназначена да покрие финансовите им нужди. Семейството на г-н де Менезес също е посъветвано да потърси съвет от независим адвокат и беше уверен, че Столичната полиция ще покрие всички разходи.

Съдът приема изложеното становище на прокуратурата, че в ситуации като тази се случва да се причини смърт по-скоро поради пропуски в системата като цяло, отколкото поради индивидуална грешка, която би могла да ангажира дисциплинарната или наказателната отговорност на конкретно лице. Той припомня, че в своето решение по делото *McCann et autres*³ е констатирал, че при комплексни полицейски опера-

³ *McCann et autres c.Royaume Uni*, GCh, No 18984/91, 27.09.1995 – делото е свързано със смъртта на терористи от групата ИРА, убити от английски войници. На властите става известно, че се планира атака с лек автомобил в Гибралтар. В хода на операцията по задържане войниците откриват стрелба срещу заподозрените. Впоследствие се оказва, че членовете на ИРА са били само на разузнаване, не са били въоръжени и у тях не е открито устройство за дистанционно управление за взривяването на бомби от разстояние. В своето решение Голямото отделение установява, че операцията е била лошо планирана. То посочва, че изключенията в чл. 2§2 а), б) и с) определят не случаите, при които някой може да бъде преднамерено лишен от живот. Те предвиждат ситуации, когато се допуска използването на сила, при които е възможно да се стигне и до неумишлено лишаване от живот (§148). Но използваната сила трябва

ции тези пропуски могат да бъдат институционални или индивидуални или едновременно от единия и от другия вид. В конкретния случай както Независимата комисия за оплакванията от действия на полицията, така и прокуратурата са разследвали задълбочено както институционалната отговорност на всяко от полицейските звена, включени в операцията, така и индивидуалната отговорност на всеки един от полиците – от обикновените агенти до техните ръководители. Решението да се ангажира отговорността на префектурата в качеството ѝ на работодател не е имало като последица да изключи образуването на наказателно производство срещу отделни полицейски служители. Решението да не започва такова преследване не се дължи и на пропуски в самото разследване или на толериране от страна на държавата на незаконни актове. Според Съда то е резултат на задълбоченото разследване на прокуратурата и заключението с оглед приетите критерии в националното законодателство, че не са налице срещу нито един агент достатъчно доказателства, които могат да ангажират неговата наказателна отговорност. Въпреки това са констатирани редица институционални и организационни пропуски и са изготвени детайлни препоръки. (§284)

Съдът констатира, че именно поради установените пропуски при провеждането на цялата операция е ангажирана и отговорността на префектурата и тя е осъдена за нарушаването на закона от 1974 г. Според жалбоподателката осъждането на префектурата не е достатъчно сериозно последствие от допуснатите пропуски при провеждането на полицейската операция, за да отговори на процесуалните изисквания на чл. 2 от Конвенцията. Съдът не споделя това становище и намира, че префектурата е била призната за виновна, а наложената ѝ глоба, както и осъждането ѝ да заплати разходи, които са значителни по размер, не е било изключително снизходително с оглед характера на нарушението.

В светлината на анализа на всички предприети действия от националните власти Европейският съд достига до заключението, че те не са нарушили процедурните си задължения, произтичащи от чл. 2 от Конвенцията да извършат ефективно разследване по повод причинената смърт чрез огнестрелно оръжие на г-н Мenezes, което да установи фактите и да прецени дали използваната сила е била оправдана в конкретните обстоятелства, да идентифицира отговорните и ако е необходимо, да ги санкционира. Поради това с тринадесет срещу четири гласа Голямото отделение приема, че не е налице нарушение на чл. 2 в неговите процедурни аспекти.

3. Особените мнения

В своето общо **особено мнение съдиите Karakaş, Wojtyczek и Dedov** обръщат внимание на обстоятелството, че мнозинството се е отклонило от твърдо установената практика на ЕСПЧ, че при преценката на абсолютната необходимост от използване на смъртоносна сила, за да бъде тя оправдана, следва да са налице две кумулативно дадени предпоставки – едната субективна, свързана с искреното убеждение във връзка с грешка относно фактите, и другата – обективна, почиваща на основателни причини, поради които убеждението е приемано като валидно към момента на съответните събития. Актовете на легитимна защита няма да доведат до наказателна отго-

да бъде „абсолютно необходима” за достигане на една от целите, записани в т. а), б) и в). Текстът на чл.2§2 задължава държавите да проведат по-строга и щателно от обичайното разследване дали действията на съответните органи са били „необходими в едно демократично общество” в съответствие с §2 на чл. 8-11. В частност, използването на сила трябва да бъде строго съразмерно на достигането на целите, посочени в чл. 2§2 а), б) и в) (§149 от решението). В заключение Съдът установява нарушение на чл. 2

ворност на техните автори, само, ако тези две предпоставки са налице заедно. Вместо това мнозинството е поставило акцент върху субективния момент – искреното убеждение, което впоследствие се е оказало погрешно. Подобна интерпретация поставя в опасност живота на гражданите в контекста на провеждани от полицията операции, позволявайки ѝ да се отклони от всякаква наказателна отговорност под предлог за легитимна защита и да се извинят актовете на груба небрежност. В своето особено мнение съдиите подлагат на критика националното законодателство и практика, съгласно които се изследва единствено наличието на субективния елемент, докато основният въпрос, на който не е даден отговор, е друг: дали тази субективна увереност, че бомбата ще се взриви, е била оправдана при конкретните обстоятелства на случая, като се вземе предвид, че самата подготовка и провеждането на полицейската операция са показали редица слабости и грешки. Един от изводите е, че в настоящия случай употребата на сила от страна на съответните полицейски служители не е била адекватно проучена и разследването, което е било проведено, не би могло да доведе до наказването на съответните лица.

Важен фактически елемент в случая, на който се обръща внимание в особено мнение, е, че самата полицейска операция е била подготвена предварително. Затова задължение на полицията е било да състави реалистичен план на акцията, позволяващ да се задържи заподозряното лице без прибегването до смъртоносна сила. Съдиите подлагат на критика действията на съответните части и намират, че те са закъснели, тъй като според тях г-н Менезес е можел да бъде задържан много по-рано, а не да бъде изчакан да влезе в метрото и да се качи във вагона, където реализирането на самата операция подлага на риск множество хора. Според съдиите този аспект на случая не е бил подложен на задълбочено проучване, за да се установи отговорността на конкретните лица. Те изразяват своето недоумение от факта, че по английското право е невъзможно да започне наказателно преследване поради проявена небрежност срещу лицата, заради които е ангажирана отговорността на юридическото лице поради проявената от него груба небрежност. При все, че тази отговорност на юридическото лице произтича от грешки на конкретни индивиди.

Съдиите не споделят становището на мнозинството и относно бързината, с която е било проведено разследването от страна на властите. В своя подкрепа те се позовават на Заклучителните бележки от 30 юли 2008 г. по доклада, представен от Обединеното кралство на осн. чл. 40 от Международния пакт за политически и граждански права на Комитета по правата на човека към ООН, който е бил сезиран във връзка със смъртта на г-н Менезес. В тези бележки е посочено, че Комитетът е загрижен от забавената процедура във връзка с установяването на фактите и обстоятелствата, при които е бил застрелян г-н Менезес на станцията на метрото, както и че държавата е трябвало по-енергично да осъществи разследването, като обърне внимание на въпросите относно индивидуалната отговорност и на пропуските на разузнавателните служби и на тези по обучението на полицията. (document CCPR/C/GBR/CO/6, paragraphe 10, caractères gras dans l'original).

Поставен под съмнение е и подходът, при който прокуратурата подлага на преценка наличието на достатъчно елементи и факти при разследването, които биха направили вероятно едно осъждане.

Този критерий е критикуван и от **съдията López Guerra в неговото особено мнение**. Той обръща внимание на един, според него основен въпрос, който не е намерил отговор при разследването – дали вътрешното убеждение на двамата агенти, в резултат на чиято стрелба се е стигнало до летален изход по време на операцията, не е резултат на грешни инструкции, които тези агенти са получили поради лошата ор-

ганизация и управление на операцията и казаното по време на подготвителната среща за операцията („да се стреля, за да се убие - §26 от решението).

Съдия López Guetta достига до извода, че при такива сложни обстоятелства властите е трябвало да проведат едно пълно разследване на всички аспекти на полицейската операция, което да е насочено и върху евентуалната отговорност за констатираните пропуски. Фактът, че такова разследване, съпроводено с всички подходящи гаранции на едно състезателно и публично производство, не е било проведено, е довел като своя последица до предоставянето на имунитет на отговорните за това лица за допуснатите от тях и установени груби грешки, които са довели до смъртта на г-н Менезес.

Решението по делото Менезес поставя сериозни въпроси в светлината на борбата и противодействието на тероризма както във връзка с допустимата употреба на смъртоносна сила, така и относно позитивните задължения на държавите да опазват живота на гражданите, а така също и да провеждат ефективно разследване в случаите на причиняване на смърт от страна на полицейските органи. Предприетите действия от страна на властите оставят странното впечатление, че въпреки всестранността и задълбочеността на проведеното разследване то е било насочено по-скоро да не установи ничия индивидуална вина на лицата, отговорни за провеждането на операцията. А изводът на мнозинството от съдиите, които са приели, че не е било допуснато нарушение на чл. 2, се основава на търсенето на извинителни мотиви за доказване липсата на пропуски в проведеното разследване, защото какво значение имат действията на правителството по публичното признаване на непростимата грешка за убийството на едно невинно лице или осъждането на префектурата в качеството ѝ на работодател, ако участвалите в операцията са имали нагласата да убият лице, смятано за камикадзе. При това без да са били наясно относно неговата самоличност. Тази лекота и готовност да се отнеме човешки живот (пък бил той и на евентуален терорист) е твърде смущаваща.

II. За държавите възниква задължения и от друг характер при провеждането на подобни полицейски операции и задържането на заподозрени в участие в терористични актове. Те са свързани с гарантиране правата на тези лица в рамките на наказателното производство. Тези аспекти са предмет на обсъждане в делото *Ibrahim and Others v. United Kingdom*.⁴

Фактите

1. Делото е по повод задържането на четири лица две седмици след бомбения атентат в Лондон на 5 юли 2005 г. и откриването на 21 юли 2005 г. други четири бомби на различни места в мрежата на обществения транспорт, които не успяват да експлодират поради липсата на достатъчно количество водороден пероксид. Лицата, които ги поставят, успяват да избягат. Първите трима жалбоподатели са задържани от полицията. На тях им е отказана първоначална адвокатска защита в течение на 4 до 8 часа, за да може полицията да осъществи т.н. „разпити за сигурност”. По силата на специални законови разпоредби⁵ в изключителни случаи органите на полицията могат да откажат незабавен достъп до адвокат, когато има опасност за живота, здравето или имуществото на много хора, ако за това е дадено писмено разрешение. Проведени са няколко такива разпита в отсъствието на адвокат, при които те отричат да

⁴ GC, n°s 50541/08, 50571/08, 50573/08 et 40351/09.

⁵ Закон за тероризма от 2000 г. (*Terrorism Act 2000*) Приложение 8 към закона урежда правото на юридическа помощ в случаите, когато се извърши задържане на лице на основание на този закон.

са поставили бомбите, както и да са знаели за тях. Обаче съгласно закона за тероризма, дори и обвиняемият да упражни правото си да не дава показания, то от това негово поведение съдът, разглеждащ делото, може да направи неблагоприятни изводи. По време на съдебния процес тримата жалбоподатели признават участието си единствено в поставянето на бомбите на 21 юли, но не и причастността си към събитията от 5 юли. Освен това те заявяват, че бомбите не са били в състояние да избухнат. Осъдени са на 40 години лишаване от свобода и им е отказано преразглеждане на делото от апелативния съд.

Четвъртият жалбоподател първоначално не е заподозрян като участник в опита за възпламеняването на бомбите. Той е призован и разпитван като свидетел. В хода на този разпит започва да се самоуличава, като разказва за срещата си с един от тримата задържани непосредствено преди поставянето на бомбите и за помощта, която му е оказал. Вместо да преустановят разпита и да го информират, че има право да запази мълчание и за правото му на достъп до адвокат, полицаите продължават да го разпитват като свидетел и приобщават показанията му към делото. По-късно той е привлечен като обвиняем, назначен му е и адвокат. Четвъртият жалбоподател е осъден за съучастие в поставянето на бомбите и за това, че не е съобщил за готвения терористичен акт на 10 г. лишаване от свобода, но апелативният съд намалява присъдата на осем години с оглед допуснатите процесуални нарушения в досъдебната фаза чрез ограничаването на достъпа му до адвокат.

Процедурата пред Европейския съд

2. В своето решение от 16 декември 2014 г.⁶ Камарата не установява нарушение на чл. 6§3с), вземайки предвид, че изключително сериозната и непосредствена заплаха за обществената безопасност оправдава забавянето на достъпа до адвокат.

Решението е взето с един глас против на **съдия Калайджиева, която в своето особено мнение** излага редица аргументи в подкрепа на тезата, че мнозинството е възприело изцяло безкритично тезата на Правителството. Мотивите за ограничаване на правото на защита и достъпа до адвокат, както и правото на лицето да не се самоуличава, на практика разглеждат адвокатата по принцип като заплаха за правосъдието изобщо, а не само за конкретната категория дела. Тя изразява съжаление, че колегите ѝ не са направили анализ доколко тези „интервюта за безопасност“ с оглед приложимата правна рамка, която не оставя място да се мълчи, както и отсъствието на адвокат, не представляват своеобразна форма на принуда. Правилният анализ на тази ситуация, според съдия Калайджиева може да доведе до заключението, че, взети заедно, тези обстоятелства неизбежно поставят заподозрените в ситуация, в която и тяхното мълчание, и техните лъжи могат законно да се тълкуват в техен ущърб. Според нея съвместимостта на тази ситуация с принципите, изложени в решението по делото Сондърс, е съмнителна.⁷ Пропускайки да анализира едновременно дали обстоятелствата по отношение на първите трима жалбоподатели представляват принуда за самоуличаване и какви биха били подходящите средства по силата на Конвенцията в ситуацията, в която четвъртият жалбоподател се е самоуличил, съдия Калайджиева поставя под съмнение дали въобще този анализ на съда е бил необходим, подходящ или всъщност излишен, поради това, че не попада в обхвата на компетентността на Съда и дори е нарушил свободата на преценка на вътрешните органи.

⁶ Case of Ibrahim and Others v. the United Kingdom (Applications nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09), 16.09.2014.

⁷ Case of Saunders v. the United Kingdom, 17 December 1996, § 71, Reports 1996-VI.

Решението на Голямото отделение

3. Решението на камарата относно липсата на нарушение по отношение на първите трима жалбоподатели е подкрепено и от мнозинството съдии от състава на **Голямото отделение, което обаче установява нарушение на чл. 6§3 (с по отношение на четвъртия жалбоподател.**

Съдът, позовавайки се на решението си по *делото Салдуз*⁸, посочва, че принципът, прогласен в това дело, целящ да определи съответствието на едно ограничаване на достъпа до адвокат с правото на справедлив процес, се състои от два критерия. На първо място, Съдът трябва да установи дали въпросните ограничения са оправдани от основателни причини. На второ място, той трябва да прецени как това ограничение уврежда правото на защита. С други думи, **той е длъжен да изследва въздействието на ограничението върху справедливостта на процеса и да каже дали последният е бил или не като цяло справедлив (§257).** Според Съда липсата на убедителни причини за ограничаването на правата по чл. 6§3 (доколкото те не представляват самостоятелни права, а специфични аспекти на общото право на справедлив процес) сама по себе си не нарушава чл. 6 от Конвенцията. (§262) При наличието на първата хипотеза – установяването на основателни причини за ограничаване на правото на защита – Съдът следва да направи пълен преглед на целия процес, за да прецени дали той е бил или не справедлив. При липсата на такива основателни причини той следва да прецени справедливостта на процеса, осъществявайки един твърде стриктен контрол. Неспособността на правителството да обоснове тяхното наличие сериозно накърнява баланса и може да доведе до установяване на нарушение на чл. 6§3с). (§265). В този случай тежестта на доказване пада върху правителството.⁹

Важен момент в това решение е, че според Съда, когато процедурата се разглежда като едно цяло, за да се измерят последиците от процедурните пропуски, настъпили във фазата на досъдебното производство и как те са повлияли върху цялостната справедливост на наказателния процес, следва да бъдат взети предвид редица фактори, произтичащи от практиката на Съда. Тези фактори са изброени в решението, като Съдът подчертава, че списъкът не е изчерпателен:

а) особена уязвимост на жалбоподателя, например поради неговата възраст или умствените му способности;

б) законовата рамка на досъдебната процедура и допустимостта на доказателствата, събрани в хода ѝ, когато се прилага някакво ограничително правило и е твърде вероятно поради това процедурата да бъде приета за несправедлива;

в) възможността или липсата на такава жалбоподателят да оспори истинността на събраните доказателства и да се противопостави на тяхното включване в процеса;

г) качеството на доказателствата и съществуването или не на съмнения относно тяхната надеждност или, от гледна точка на обстоятелствата, при които те са събрани, както и степента и естеството на всяка принуда, която е могла да бъде упражнена;

д) когато доказателствата са били събрани незаконно, дали тази незаконност би могла да доведе до нарушаване на друга норма на Конвенцията;

⁸ Salduz, v. Turkey [GC], 27 November 2008.

⁹ „(...) тъй като няма никакви основателни причини, които оправдават ограничението на правна помощ на жалбоподателя, тежестта на доказване е обрната и пада върху правителството, което трябва да докаже по убедителен начин защо по изключение и с оглед на особените обстоятелства на конкретния случай това ограничение не е засегнало непоправимо справедливостта на производството като цяло” §301.

е) ако става въпрос за изявления, тяхното естество и възможността те да бъдат оттеглени или да се направи отказ от тях;

ж) използването на доказателства, които ползват обвинението и върху които се основава присъдата, както и степента на важност на другите елементи в делото;

з) дали виновността е била преценена от страна на професионални магистрати или от жури и, в последния случай – съдържанието на инструкциите, които са дадени на журито;

и) значимостта на обществения интерес от разследването и наказването на извършеното престъпление;

к) съществуването в националното право и практика на други процедурни гаранции. (§274)

Съдът подлага на анализ всички изброени фактори, като ги съпоставя с конкретния случай (да не забравяме, че става въпрос за серия от терористични актове и един неуспял такъв), и достига до извода, че, макар и да не са допуснати адвокати от самото начало на разпитите на първите трима жалбоподатели, следваната процедура като цяло е била справедлива и чл. 6§3с по отношение на тях не е бил нарушен. (§§275-294)

Що се отнася до четвъртия жалбоподател, съдиите обръщат внимание, че последният е призован и доброволно се явява в полицията, за да бъде разпитан като свидетел. В хода на разпита той започва да прави признания за участието си в престъпната група, поради което полицията преустановява разпита, за да получи инструкции. След това обаче на него не му е дадено да подпише уведомление (както е предвидено в закона), че се смята за заподозрян и че има право да запази мълчание, както и че има право на адвокат. Именно от този момент според Съда, гаранциите на чл. 6§1 намират приложение, защото действията на полицията са имали важни последици върху неговата ситуация и той е станал обект „на наказателно обвинение“ според автономния смисъл на чл. 6§1 на Конвенцията, така, както е тълкуван от Съда.¹⁰ Затова Голямото отделение анализира наличието на основателни причини за ограничаване на достъпа му до адвокат, за да установи дали процесът е бил несправедлив поради използването на неговите самопризнания. Констатирано е, че правителството не успява да представи убедителни доказателства за наличието на особено важни обстоятелства, които да обосновават ограничаването на достъпа до адвокат. Наред с това Съдът посочва и липсата на всякакво законово основание, въз основа на което полицията съзнателно не е информирала жалбоподателя за правото му да не се самоуличава, както и липсата на подписано разрешение, по силата на което да бъде ограничено правото на достъп до адвокат. Анализът на всички останали фактори, които оказват влияние върху преценката за справедливостта на процеса като цяло, обосновава заключението, че по отношение на четвъртия жалбоподател е било допуснато нарушение на чл. 6§3с).

Особените мнения

4. Това решение е взето с 15 на два гласа по отношение липсата на нарушение на чл. 6§3с спрямо първите трима жалбоподатели и с мнозинство от 11 срещу 6 гласа по отношение наличието на нарушение спрямо четвъртия жалбоподател.

¹⁰ Този извод на мнозинството не се възприема от съдия Махони, който в своето особено мнение поддържа, че гаранциите на чл. 6§1 не са били приложими по отношение на четвъртия жалбоподател, защото той не е имал качеството на заподозрян или обвиняем.

В своите особени мнения съдиите Сайо и Лафранк посочват, че колкото и сериозни да са заплахите от терористични действия за цялото общество, един съд по правата на човека не трябва да ограничава и отслабва стандартите относно правото на защита, които вече е установил в предходната си практика. Според тях това решение е далеч от критериите за установяване справедливостта на процеса, както са изяснени в *Salduz* под предлог за тълкуването му. Според тях подобна интерпретация намалява нивото на защита, без да е оправдана от добри причини и представлява своеобразно отстъпление от вече установени стандарти. Тя води до омаловажаване на многогодишните европейски усилия за предоставяне на висока степен на защита на процесуалните права. Наред с това съдиите изразяват несъгласието си и относно начина, по който се прилагат новите критерии. Затова те се разграничават от решението на мнозинството по отношение на първите трима жалбоподатели и споделят установеното нарушение по отношение на четвъртия.

Решението на Голямото отделение по това дело повдига сериозни въпроси относно границите на защита на правата на човека в случаите на разследване на такива сериозни и застрашаващи живота на много хора терористични актове и трудностите при установяването на този баланс между интересите на отделния индивид и тези на цялото общество.

Заключение

Терористичните заплахи неминуемо задължават държавите да предприемат мерки от различен характер, за да действат адекватно и изпреварващо с цел да опазят живота и сигурността на своите граждани. Но ако се обединим около тезата, че борбата срещу тероризма е свързана не със сблъсък на култури, а със сблъсък на различни ценности, не бива да позволяваме накърняване на принципа за универсалността на правата на човека, който съставлява сърцевината на нашата ценностна система и основата на нашата легитимност в борбата срещу тероризма.[3,8]

Литература:

1. Борьба с терроризмом и защита прав человека, 2009 - <https://www.osce.org/ru/odihhr/29104?download=true>[26.09.2017]
2. Декер Иге, Декларация относно борбата срещу тероризма и защитата на правата на човека – един разрешим конфликт. Правата на човека, 2004,1
3. Студман Жерар, Постигането на баланс между гарантирането на сигурността и защитата на правата на човека в борбата срещу тероризма. Правата на човека, 2004,1
4. Sécurité nationale et jurisprudence de la Cour européenne des droits de l’homme. Conseil de l’Europe / Cour européenne des droits de l’homme, 2013. - http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_FRA.pdf[26.09.2017]